

scientific and technical terminology in view of the theory of semantic and cognitive metaphors which are the most common drifts in linguistic researches are considered in the article. The material analysis has allowed to reveal features of a metaphorical origin and to allocate the theme-based sets of metaphors. It is established that metaphor being one of appending means into Ukrainian scientific and technical terminology is the complex and comprehensive phenomenon related to language, thinking, knowledge and creativity of people. The results of this study confirm the fact that the basis of metaphorical transfers in scientific and technical terminology is functional and external similarity of objects.

Key words: the Ukrainian scientific and technical terminology, analytical terms, metaphorization, semantic approach, cognitive metaphor.

Стаття надійшла до редколегії
15.04.2013 р.

УДК 811.161.2'373.611

Демешко Інна

Теоретичні проблеми віддієслівної словотвірної морфології української мови

У статті окреслено перспективу дослідження девербативів в українській літературній мові в контексті теоретичних здобутків сучасної лінгвістики, обґрунтовано міжрівневий статус словотвірної морфології. Сформульовано теоретичні проблеми віддієслівної словотвірної морфології української мови, розглянуто проблемні питання дериваційних відношень, напрямків морфологічних трансформацій, визначено морфологічні позиції віддієслівних похідних. Установлено, що типологічною ознакою дериваційних парадигм дієслів є їхнє внутрішнє структурування за частинимовними зонами девербативів. З'ясовано морфологію словотвірних гнізд із членованими і нечленованими питомими та іншомовними вершинними дієсловами в сучасній українській літературній мові, спрогнозовано можливі морфологічні зміни, встановлено морфологічні моделі.

Ключові слова: девербативити, напрямки словотвірної мотивації, віддієслівне словотвірне гніздо, морфологічні позиції, морфологічні моделі.

Постановка наукової проблеми та її значення. Сучасний стан лінгвістичних розвідок характеризується спрямованістю уваги мовознавців до проблем становлення, розвитку і функціонування одиниць основних мовних рівнів (ярусів) і проміжних (фразеологічного, морфологічного і словотвірного). Словотвірна морфологія належить до маргінальних галузей на межі словотвору й фонології, що вивчає зміни фонем у процесі словотворення, фонологічну структуру морфем і їхніх аломорфів. Вивчення мовних одиниць у межах антропоцентричної парадигми неможливе без звернення до словотвірного і морфологічного проміжних рівнів мови. Усі похідні української мови залежно від кореневої (оснунної) чи формантної спільності діляться на дві групи. Першу утворює коренева (оснунна) співвідносність похідних – словотвірні гнізда і їхні конституенти: словотвірні парадигми, ланцюжки й пари; друга – базується на формантній співвіднесеності, до якої належать словотвірні типи і категорії. Кожне похідне слово, що входить до словотвірного гнізда (СГ), має унікальне лексичне значення, характеризується індивідуальним набором похідних. Побудова типології СГ дає змогу простежити характер морфологічних трансформацій на різних ступенях словотворення. Тому опис і дослідження формальних ознак мовних одиниць із погляду системно-структурної лінгвістики залишається актуальним.

Аналіз останніх досліджень цієї проблеми. Вагомим внеском у розвиток теорії словотвірної морфології стали праці М. С. Трубецького, Г. Улашина, Р. І. Аванесова, С. Б. Бернштейна, Г. Аронсона, Ю. С. Степанова, Е. А. Макаєва, Ю. Г. Панкраца, О. С. Кубрякової, О. А. Земської, Ж. Ж. Варбот, В. Б. Касевича, Т. В. Попової, С. В. Бромлей, Е. А. Макаєва, О. С. Кубрякової, Р. Ляковського, В. Дресслера, Я. Босака, В. В. Лопатіна, Н. Є. Ільїної, В. Г. Чурганової, В. Б. Касевича, Т. В. Булигіної, С. М. Толстої, О. Г. Антипова та ін. У коло важливих питань сучасної описової морфології дослідники висувують перегляд деяких наукових понять, систематизацію словотвірних одиниць на нових

концептуальних засадах. Це засвідчують праці І. В. Муромцева [1986], Л. Ф. Могильник [1987], В. П. Олексенка [1990], С. М. Толстої [1991, 1998], В. П. Русак [1990, 2004], І. В. Козленко [1992], С. М. Єлдінової [1994], С. Л. Асіїв [1995, 1997], І. Б. Іткіна [1998], М. В. Панова [1999], М. Ф. Алефіренка [1999], В. А. Дибко [2000, 2006], О. О. Лукашанця [2001], О. Г. Антипова [2002, 2008], С. О. Крилова [2004], Н. П. Русаченко [2004], М. Ю. Федурко [2005], Г. М. Потапової [2008], Г. М. Пристай [2011] та ін.

Дослідницький пошук у царині сучасної морфології визначають вектори *традиція* і *новаторство*. У сучасному українському мовознавстві в межах словотвірної морфології досліджено основи теорії морфологічного опису (В. О. Горпинич), проблеми аглютинативності в словотворенні, сполучуваності на морфемних швах (Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська), закономірності реалізації морфологічних явищ у системі словотвору (К. Г. Городенська, М. В. Кравченко), морфологічні процеси в системі іменників (Л. І. Комарова, Л. О. Кондакова) і словозміни дієслів української мови (І. В. Козленко), морфологічні модифікації в процесі словозміни та словотворення прикметника (Л. В. Асіїв). На початку ХХІ ст. з'являються праці, присвячені дослідженню морфологічних процесів при словозміні та словотворі староукраїнської мови другої половини ХVІ–ХVІІІ ст. (Н. П. Русаченко), дериваційної морфології російських говорів (О. Г. Антипов). Спроби описати морфологію СГ знаходимо в працях О. С. Кубрякової, Ю. Г. Панкраца, Н. Є. Ільїної, Т. В. Попової, М. І. Єрмакової, Н. Є. Ананьєвої (під час опису слов'янської морфології, зокрема субстантивної словозміни), С. М. Толстої (при описі морфології словозміни та словотворення польської мови), М. Ю. Федурко (під час опису морфології відіменникового словотворення української мови), Г. М. Пристай (під час опису морфології відприкметникового словотворення української мови) та ін. Опис морфології СГ віддієслівних дериватів сприяє дослідженню дериваційного потенціалу вершинних дієслів словотвірної парадигми (СП), морфологічних трансформацій на всіх ступенях словотворення і в межах СП і СГ, виявленню морфологічних моделей віддієслівних похідних субстантивної, вербальної, ад'єктивної та адвербіальної зон, установленню національних специфічних рис парадигмотворення.

Метою пропонованої розвідки є розгляд теоретичних проблем віддієслівної словотвірної морфології української мови, проблемних питань дериваційних відношень, з'ясування морфології СГ із членованими і нечленованими питомими та іншомовними вершинними дієсловами в сучасній українській літературній мові. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**: 1) окреслити перспективу дослідження девербативів в українській мові в контексті теоретичних здобутків сучасної лінгвістики; 2) обґрунтувати міжрівневий статус словотвірної морфології; 3) розглянути проблемні питання дериваційних відношень, напрямків морфологічних трансформацій; 4) визначити морфологічні позиції віддієслівних похідних; 5) з'ясувати морфологію СГ із членованими і нечленованими питомими та іншомовними вершинними дієсловами в сучасній українській літературній мові, спрогнозувати можливі морфологічні зміни, встановити морфологічні моделі.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Оскільки морфологія займає проміжний рівень між фонологією і морфологією, то виникає складна залежність морфологічних змін від результатів фонологічного і морфологічного аналізу. «...Чим більш автономний статус вона (морфологія) набуває, тим більш очевидно стає залежність морфології від результатів морфологічного і словотвірного аналізу» [4, с. 11], при цьому морфологічний опис набуває аналітичного характеру.

У формальному відношенні найбільшою комплексною одиницею є словотвірне гніздо, до якого входять усі інші комплексні одиниці: словотвірна пара, словотвірний ланцюжок, словотвірна парадигма. Опис морфології СГ сприяє дослідженню дериваційного потенціалу вершинних дієслів СП, морфологічних трансформацій на всіх ступенях словотворення і в межах словотвірних зон, виявленню морфологічних моделей віддієслівних похідних субстантивної, вербальної, ад'єктивної та адвербіальної зон, установленню національних специфічних рис парадигмотворення. Використання поняття парадигми в дериватології зумовлене основоцентричним підходом, який ґрунтується на дериватологічних дослідженнях, для яких характерним є врахування ролі і функціонального навантаження твірної основи як засобу виявлення типології словотвору (праці О. М. Тихонова, В. В. Лопатіна, Р. С. Манучаряна, О. А. Земської, В. В. Ірещука, З. О. Валух, О. Г. Ликова, Н. М. Пославської,

О. Д. Микитин, К. Бузашіової та ін.). Типологічною ознакою дериваційних парадигм дієслів є їхнє внутрішнє структурування за частиномовними зонами девербативів. Створення типології словотвірної морфології СП девербативів з опертям на словотвірні гнізда потребує аналізу словотвірного потенціалу слів, зокрема вивчення природи відповідних зон похідних (вербальної, субстантивної, ад'єктивної, адвербіальної), що передбачає вивчення словотвірних спроможностей похідних, адже ця проблема досить актуальна при системному вивченні словотвору української мови. При творенні девербативів субстантивної та ад'єктивної зон переважають комплексні морфологічні операції (охоплюють два і більше видів морфологічних операцій). СГ становить ієрархічно впорядковану сукупність усіх словотвірних ланцюжків похідності однокорених слів, вершиною якої є непохідна основа [5, с. 671]. СГ у процесі еволюції мови може набувати певних складників на позначення: 1) назв осіб: *відроджувальник, впроваджувач, грантодавець, державолюбець, апелювач, зілювач, по жертвувач, пильнувач, паркувальник, перегінник, рекламолюб, виструнченець*; 2) опредметнених дій (станів): *легітимізація, лобювання, всезрівнялівка, трубоподіл, почутини, кортячка, словотеча*; 3) конкретних понять: *рубанець: Кодовані рубанці* (титри до сюжету).

При творенні девербативів загальною морфологічною операцією є усічення дієслівної фінали, що супроводжує зміну акцентної позиції, у комплексі з іншим морфологічним засобом (консонантні чергування на морфемному шві, вокалічні – у кореневій морфемі [2, с. 73–97], інтерференція, а інтерфіксація виявлена при творенні складних слів, між кореневими морфемами). Кожна конкретна морфологічна трансформація у фонемному вияві оснунних (кореневих) та афіксальних морфем при їхній взаємодії відбувається за наявності певних умов. У творенні девербативів субстантивної та ад'єктивної зон переважають комплексні морфологічні операції (охоплюють два і більше видів морфологічних операцій). Трансформації зазнають переважно кінцеві консонанти кореневих морфем. Процес деривації уможливають морфологічні операції, які трансформують твірну основу в похідну. Важливим морфологічним засобом слугує усічення дієслівної фінали, консонантні і вокалічні альтернації, зміна наголосу. Зазначені морфологічні трансформації використовують здебільшого комплексно. Консонантні морфологічні альтернації слід описувати для кожного морфологічного класу приголосних (губних, язикових (передньо-, задньоязикових), фарингальних). Такий методологічний підхід може визначити регулярність і передбачувати вплив форманта на мотиватора, поведінку приголосних внаслідок сполучуваності з ініціаллю форманта. Морфологічну кваліфікацію СГ визначають: морфологічна структура, морфологічна позиція, морфологічна трансформація і морфологічна модель. СГ із вершинними дієсловами розподілено на морфологічні класи на основі морфологічної трансформації, яка маркує морфологічну структуру дериватів відповідної словотвірної парадигми і визначає морфологічну специфіку кожного класу.

Досить актуальним і основним залишається питання мотивації для словотворення, оскільки співвідношення мотиватора і мотивата становить сутність дериваційного процесу і дериваційного механізму. Урахування структурних і семантичних особливостей похідного дає змогу виявити твірне слово. Однак у лінгвістичній літературі залишається спірним питання щодо девербативів із затемненим генезисом. Ця проблема виникає при дослідженні словотвірної морфології девербативів, зокрема нульсуфіксальних. На рівні синхронії у співвідносних парах на зразок *дзвін – дзвонити, рух – рухати, рушити, сум – сумувати, сміх – смішити* та інших досить складно визначити первинну форму. Зважаючи на традиції, що склалися в українському словотворі, услід за іншими мовознавцями (І. І. Коваликом, К. Г. Городенською, М. В. Кравченко), віддієслівне походження іменників та відіменне походження деяких дієслів доречно здійснювати за допомогою етимологічного аналізу. На відіменне походження дієслів на зразок *слуга – служити, звук – звучати, шум – шуміти, сміх – смішити, слух – слухати* та ін. свідчать колишні суфіксальні форманти *-в-, -г-, -д-, -к-, -л-, -м-, -н-, -р-, -с-, -т-, -х-* [1, с. 24].

Реконструкція вершинних дієслів СГ дає можливість правильно визначити напрямок словотвірної мотивації, морфологічний тип і встановити морфологічну модель. Так, дієслово *баж/а/ти* має два значення СГ, вершиною якого є дієслово *бажати*, складається із 35 похідних, які нерівномірно розташовані на ступенях деривації: I ступінь деривації – 15 похідних (приклад СП): *бажати – бажати-н'н'(а), бажа-н(ий), бажати-уч(ий), по-бажати, баг-чий, баг-а-ти, баг-0(а), на-бажати, по-бажати* та ін.; II ступінь деривації – 12 похідних: *бажан'-ість, бажан-о, ви-бажати, вибаг-0, вибаган-к(а), вибаг-лив(ий), вибаж-н(ий), за-бажати, при-бажати, побажати-н'н'(а)*; III ступінь деривації – 8 похідних: *вибаг-лив-ець, забаган-к(а), не-забаг-лив(ий), прибаг-ну-ти, прибаг-0, прибаж-н(ий)*,

прибáг-ом. Пор. *багті́* (псл. *bagti, *bažēti < *bagēti, утворення від того самого кореня, що й *багаття*; пряме значення в минулому – «горіти, пектись», далі, очевидно, «терпіти спрагу» (пор. *пражити* «смажити» – *прагнення* «бажання») (З, с. 341). Тому розглядаючи етимологію дієслів *багті́* і *бажáти*, стає зрозумілим наявність похідних від *бажáти* – *баг-чі́*, *бáг-ну-ти*, *баг-á-ти*, які мають спільний праслов'янський корінь *bag-. Етимологічний аналіз, крім структурного, сприяє з'ясуванню напрямку мотивації і визначенню походження слова: перед нами дієслово чи відіменникове дієслово. Одним із важливих критеріїв синхронної словотвірної похідності є перфективація спільнокореневого з іменником дієслова, якщо іменник має у своїй основі дієслівний префікс (Ж. Ж. Варбот, А. Мейє, К. Г. Городенська, М. В. Кравченко, О. Ф. Пінчук та ін). Пор., *наказати* – *наказ*, *виступити* – *виступ*, *уявляти* – *уява* і под. Таким чином, для відіменникових дієслів характерним є збереження в структурі дієслівних основ іменникових формантів, а для віддієслівних іменників – наявність в основі дієслова префікса.

Морфонологічну структуру віддієслівних похідних необхідно досліджувати з використанням морфонологічних моделей. Однак доречно зауважити, що морфонологічна модель носить більш узагальнений характер, ніж дериваційна модель. Зміни на морфемному шві відбуваються при взаємодії кореневої морфеми із суфіксальною за наявності відповідних умов, які становлять морфонологічну позицію. Для девербативів СГ із членованими і нечленованими вершинними дієсловами характерні лише неелементарні морфонологічні моделі (грунтуються на двох і більше змінах). Пор., морфонологічні моделі девербативів субстантивної зони: Ун + Ас (*видавáти* – *видавéць*), Ун + С//С' + Ас (*воді́ти* – *воді́й*),

У + С//С' + Аф (*різати* – *різбá*), Ун + С//С + Ак (*обороня'ти* – *оборóнець*),

У + V//V + Ап (*вихóдити* – *ві́хід*), Ун + С//С' + Ап (*зав'язáтись* – *зáв'язь*),

Ун + Ас (*колóти* – *колóун*), Ун + К//И + Ак (*розпекті́* – *розпéчення*).

Існують певні методології щодо опису і типології консонантних альтернацій у різних слов'янських мовах. Так, аналіз консонантних морфонологічних альтернацій приголосних у словотворенні в українській мові дає можливість зробити висновок, що консонантні морфонологічні альтернації слід описувати для кожного морфонологічного класу приголосних (губних, язикових, фарингальних). Це дає можливість сформулювати морфонологічні правила до цілого морфонологічного класу, а не до індивідуальних одиниць – морфем. Такий методологічний підхід може визначити регулярність і передбачувати вплив форманта на мотиватора, також передбачувати поведінку приголосних унаслідок сполучуваності з ініціаллю форманта. Регулярні консонантні альтернації в українській мові в певних морфонологічних умовах доцільно розглядати не просто як корелятивні пари за твердістю – м'якістю, а як морфонологічні позиції палаталізації. Морфонологічні чергування мають регулярний характер для питомих дериватів, а для запозичених – нерегулярний. Регулярні консонантні альтернації в українській мові в певних морфонологічних умовах доцільно розглядати як відповідні морфонологічні позиції, що спричиняють реалізацію морфонологічних правил (усічення твірної основи, вокалічні/консонантні альтернації (*дяк/ува/ти* – *вдяка* – *вдячний*), палаталізації/депалаталізації (*вод'ь/ти* – *вод'-нй*, *вод-нн'н'(а)*, *по-вод'ьти* – *поводж-ен(ий)*, *хвал'ь/ти* – *хвал'-нй*, *хвал'-к(о)*, *ход'ь/ти* – *ход'-бч(ий)*, *гуд/н/ти* – *гуд-бк* (музикант), *гуд-ук*), нарощення форманта (*зр/н/ти* – *зрн-в/к(а)*, *пересел-ен/ець*, *поповн-ен/ець*, *обр-ан/ець*), переміщення наголосу (*жбл/ти* – *жал'-нн'н'(а)*).

Аналіз морфонологічної структури девербативів СГ із нечленованими вершинними дієсловами на одиничні тверді морфемами {з}, {с}, для яких характерна альтернація консонантів за твердістю – м'якістю, дає підстави виділити такі комплексні морфонологічні перетворення: 1. Усічення твірної основи паралельно зі зміною акцентної позиції (2 а. п.) (з інфінітивного суфікса *-ти* наголос переходить на формант): *везті́* – *вез'-ін'н'(а)*, *заместі́* – *замет'-іль*. 2. Усічення твірної основи паралельно зі зміною акцентної позиції (3 а. п.) (з твірної основи наголос переходить на флексію): *ввід-н(ій)*, *вивід-н(ій)*, *завод-н(ій)*. 3. Усічення твірної основи паралельно з консонантними альтернаціями і зміною акцентної позиції (4 а. п.) (з інфінітивного суфікса *-ти* наголос переходить на кореневу морфему): *везті́* – *вед-ен(ий)* (с//д), *вед-ен'н'(а)* (с//д). 4. Усічення твірної основи паралельно з консонантними і вокалічними альтернаціями: *заместі́* – *замет'-іль* (с//т'), *міт-л(á)* (e//i). 5. Усічення твірної основи паралельно з нарощенням кореневої морфеми: *клясти* – *за-клясти* – *заклин-á-ти*; *повзті́* – *повз-ун* –

повзун-бк. Адвербіальна зона послуговується, крім суфіксів *-у* (*в-наклáдк-у*), *-о* (*доклáдн-о*), *-ком* (*повз-кóм*), суфіксом *-ома*, що вимагає участі морфологічних операцій консонантних альтернацій, модифікації наголосу: *крадьк-омá*.

Із 1542 словотвірних гнізд із вершинним дієсловом 322 – словотвірні гнізда з вершинними дієсловами іншомовного походження. Морфологічні позиції в СГ із вершинними питомими дієсловами (членованими і нечленованими) та дієсловами іншомовного походження детермінують дії таких морфологічних правил: усічення дієслівної основи при творенні похідних, консонантні альтернації в кореневій морфемі на другому і третьому ступенях деривації: *прециз/увá/ти* – *прециз'-ij(a)* (з/з'), *прецизій-н(ий)*, *прецизійн-ість* (н/н'); *претенд/увá/ти* – *претенд-éнт*, *претінз'-ij(a)* (д/з'); *емітувати*¹ – *еміс-ij(a)*¹ (т/с'). Проаналізувавши морфологічну структуру вершинних дієслів іншомовного походження, можна зробити висновок, що всі вони членовані і належать до першого морфологічного класу, вершина яких – формально членоване дієслово з дво-, трискладовим коренем на тверду приголосну / сполуку приголосних морфем. Провідною морфологічною операцією є усічення твірної основи (форматив *-ува-* (321), *-и-* (1) при творенні девербативів субстантивної та ад'єктивної зон II ступеня словотворення, при творенні вербальної зони твірна основа не усікається. Морфологічна операція усічення зазвичай співдіє за творення зі зміною наголосу: *дистил'/увá/ти* – *дистил'-áциj(a)*, *дистил'-áтор*, *дистил'-áт*; *експон/увá/ти* – *експон-áт* та ін. Усічення іншомовної дієслівної основи взаємодіє з переміщенням наголосу на дериваційний суфікс: *ілюстр/увá/ти* – *ілюстр-áциj(a)*, *ілюстр-áтор*; *камуфлюв/увá/ти* – *камуфл'-áж*, *камуфл'-éр*. Іншомовні дієслівні основи на консонантний комплекс поєднуються із суфіксами на вокалічну ініціал (*-áциj-*, *-áтор*, *-он*, *-áнт*, *-éнт*, *-áт*, *-éр*, *-áж*).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, СГ виконує домінуючу роль у систематизації українського словотвору, оскільки саме в ньому чітко простежуються закономірності дії внутрішнього механізму, який характеризується ієрархічними зв'язками між іншими комплексними одиницями словотвірної системи. Виходячи зі специфіки дієслова як вершинного слова СГ, стверджуємо, що найчастотнішою зі всіх морфологічних операцій є усічення, консонантні і вокалічні альтернації та модифікації наголосу. Аналіз морфологічної структури СГ із вершинним дієсловом дає можливість зробити такі висновки: 1. В українській мові питомі і запозичені СГ різнотипні. Неоднорідність чітко виявлена вже на перших ступенях деривації. 2. Найбільш активно морфологічно марковано перший ступінь словотворення, а для префіксальних дієслів – другий, оскільки вони входять до складу тризонних девербативів, на подальших ступенях морфологічні процеси згасають. 3. Для всіх девербативів загальною морфологічною операцією є усічення дієслівної фінали, що супроводжує зміну акцентної позиції, у поєднанні з альтернаціями (переважно консонантними).

Перспективу подальшого дослідження словотвірної морфології девербативів убачаємо у визначенні неелементарних морфологічних класів віддієслівних СГ у межах кожного морфологічного типу.

Джерела та література

1. Городенська К. Г. Словотвірна структура слова (відіменні деривати) / К. Г. Городенська, М. В. Кравченко. – К. : Наук. думка, 1981. – 198 с.
2. Демешко І. М. Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика. Фонологія. Морфологія. Орфоенія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Фразеологія. Лексикографія. Таблиці, схеми : навч. посіб. / І. М. Демешко. – Кіровоград : ПП «Інвест-Груп», 2008. – 264 с.
3. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / [за ред. О. Мельничука]. – К. : Наук. думка, 1982. – Т. 1.
4. Толстая С. М. Морфологія в структурі слов'янських мов / С. М. Толстая. – М. : Индрик, 1998. – 318 с.
5. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К., 2008. – 712 с.

Демешко Інна. Теоретические проблемы отглагольной словообразовательной морфологии украинского языка. В статье обозначены перспективы исследования девербативов в украинском литературном языке в контексте теоретических достижений современной лингвистики, обосновано междууровневый статус словообразовательной морфологии. Сформулированы теоретические проблемы отглагольной словообразова-

тельної морфології українського мови, розглянуті проблемні питання дериваційних відносин, напрямлений морфологічної трансформації, визначені морфологічні позиції отглагольних производних. Встановлено, що типологічним признаком дериваційних парадигм дієслів є їх структурованість за зонами частин мови девербативів. Визначено морфологію словотвірних гнізд з членими і нечленими уделними і іноязычними вершинними дієсловами в сучасній українській літературній мові, спрогнозовані можливі морфологічні зміни, встановлені морфологічні моделі.

Ключевые слова: девербативи, напрямлення словотвірної мотивації, отглагольне словотвірне гніздо, морфологічні позиції, морфологічні моделі.

Demeshko Inna. Theoretical Problems of Verbal Wordforming Morphology in Modern Ukrainian Language.

The article outlines the perspective of the research of verbal derivatives in the Ukrainian language in the context of theoretical achievements of modern linguistics, the interlevel status of wordforming morphonology is substantiated. The theoretical problems of verbal derivation morphonology in the Ukrainian language are formulated, problematic questions of derivative relations and lines of morphonological transformations are examined, morphonological positions of verbal derivatives are identified. It is determined that the typological feature of derivative verbal paradigms is their internal structuring on the basis of parts-of-speech zones of verbal derivatives. The morphonology of word families with segmented and unsegmented Ukrainian and borrowed apical verbs in modern Ukrainian literary language is explicated, possible morphonological changes are predicted, morphonological models are established.

Key words: verbal derivatives, lines of word-forming motivation, verbal word family, morphonological position, morphonological model.

Стаття надійшла до редколегії
05.05.2013 р.

УДК 81'367.625.1

Ольга Заневич

**Семантичні зміни в структурі перехідних дієслів
(на матеріалі пам'яток української мови XVI–XVII ст.)**

У статті проаналізовано дієслова, зафіксовані в пам'ятках української мови XVI–XVII ст. За прогнозованістю сполучуваності із прямим об'єктом лексеми поділено на експліцитно перехідні (перехідність постійно реалізована синтаксично) та імпліцитно перехідні (перехідність може бути / не бути реалізована синтаксично). Виявлено дієслова, які можуть бути: а) тільки перехідними; б) перехідними / абсолютивно вжитими; в) перехідними / семантично стягненими; г) перехідними / неперехідними; г) перехідними / абсолютивно вжитими / неперехідними. На прикладі конкретних дієслів показано вплив семантики та контексту на перехідність.

Ключові слова: абсолютивне вживання, експліцитна перехідність, імпліцитна перехідність, об'єкт дії, перехідні дієслова, семантичне стягнення.

Постановка наукової проблеми та її значення. У сучасному українському мовознавстві утвердився функціональний підхід до аналізу речення, який посприяв розширенню традиційного поняття перехідності. Зокрема, у працях В. Мозгунова [8] і Т. Любченко [7] виокремлено два види транзитивності – *експліцитна* (та, що явно виражена, розгорнута [12, с. 56]) та *імпліцитна перехідність* (та, що прихована, не має явної форми вираження [12, с. 68]).

Мета нашої розвідки – виявити вплив семантики та контексту на реалізацію перехідності.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Найчіткіше перехідність репрезентовано в дієсловах конкретної фізичної дії (КФД), зафіксованими в пам'ятках української мови XVI–XVII ст., які є основою Картотеки «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.» (зберігається у відділі української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, м. Львів). Відповідно, враховуючи розвиток функціонального